

Eino Karhu

Pentti Haanpää ja hänen arvostelijansa

Pentti Haanpää (1905—1955) syntyi ja kasvoi talonpoikaisperheessä Oulun läänin Piippolan kunnassa Pohjois-Suomessa.

Sen enempää ihmisenä kuin kirjailijanaakaan Haanpää ei milloinkaan »urbani-soitunut», ja usein häntä sanottiinkin maalaisrakoksi. Hänen päiväkirjoistaan ja kirjeistään saa sellaisen vaikutelman, että harvoilla Helsingin-matkoillaan hän tunki olonsa varsin epämukavaksi ja hänellä oli kiire kotiin: kaupunkilaiselämään hän ei tottunut. Ja lukuunottamatta niitä vuosia, jotka Haanpää palveli armeijassa — ensin asevelvollisuuttaan suorittaessaan vuosina 1925—26 ja sitten toisessa maailmansodassa, — hän eli elämänsä kotiseudullaan Piippolassa aina yllättävään hukkumiseensa saakka.

Tätä melkein napapiirillä sijaitsevaa harvaan asuttua seutua hän useimmiten kuvasi kirjoissaankin. Hän nimitti sitä kansanomaisella sanalla Kairanmaaksi. Tällaiselta Kairanmaa näytti **Jauhot**-romaanin (1949) alussa, jonka tapahtum aika on viime vuosisadan jälkipuolisko. »Pouta oli kuin kupari, mutta korkealle kohoavan auringon paisteessa oli jotakin voimatonta ja vaisua, viluista. Sillä pohjoistuulella oli nyt puheenvuoro. Se puhalteli täysin palkein yli avaran maan, yli rannattomien metsien, jotka kohosivat siintäviksi vaaroiksi ja painuivat tummiksi korviksi, ja välistä antoivat avaran tilan nevojen ja jänkien laajalle alakuloisuudelle. Siellä täällä oli veden välkettä, järviksi avartuvaa tahi umpilampien tuijottavia silmiä ja jokisuonten tummia nauhoja. Enimmäkseen vetten lähistöllä ja kauas pohottavien vaarojen harjalla oli ihminen kynsinyt jälkensä, pienet vielä, metsien avaran aallokon ja nevojen laveuden rinnalla.» (VII, 160)¹

Pentti Haanpää kirjoitti omasta Kairanmaastaan, mutta kuten arvostelijat jo ajat sitten ja oikeutetusti totesivat, hän ei suinkaan ollut »kotiseutukirjailija» tämän sanan ahtaassa merkityksessä. Niin monimutkainen kuin eri suuntien kriitikoiden suhtautuminen hänen perintöönsä onkin

ollut, hänet on melko yksimielisesti tunnustettu yhdeksi 1900-luvun johtavista, omaleimaisimmista ja lahjakkaimmista suomalaisista prosaisteista.

Jotkin elämäkerralliset lisätiedot² ovat tarpeen, jotta voitaisiin paremmin ymmärtää hänen taiteellisen kehityksensä varhaisvaihetta. Haanpäää sanotaan toisinaan »kolmannen polven kirjailijaksi», millä tarkoitetaan sitä, että jo hänen isällään ja isoisällään oli ollut jonkinlaisia tekemistä kirjallisuuden kanssa, aivan tavallisia talonpoikia he eivät olleet. Pentin isoisä Juho Haanpää oli aikoinaan (vuosina 1882 ja 1897) valittu talonpoikaissäädyn edustajaksi Suomen valtiopäiville, jolloin hän oli tutustunut Pietari Päivärintaan, niin ikään talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustajaan ja tunnetuimpaan niin sanotuista »kansankirjailijoista», joiden tuotanto oli eräänlaisena suuntaviittana monille itseoppineille talonpoikaiskirjoittajille. Juho Haanpää kirjoitteli niin ikään, hänen artikkelejaan ja kertomuksiaan kansan elämästä julkaistiin lehdissä. Näissä sepitelmissä olivat vallalla Päivärinnallekin niin luonteenomaiset opettavaiset sävyt. Tulevan kirjailijan isä Mikko Haanpää oli ollut nuoruudessaan muutaman vuoden Yhdysvalloissa, missä oli työskennellyt kaivoksissa ja kutomossa. Kotimaahan palattuaan hän oli jälleen astunut aurankurkeen. Hänen kirjalliset harrastuksensa olivat alkaneet jo Amerikan-vuosina (hänen tuotteitaan oli julkaistu suomalaisten siirtolaisten lehdissä, ja kaksi novellia hän oli julkaissut erillisinä kirjoina), ja hän oli jatkanut niitä kotimaassa. Eräät muutkin Pentti Haanpään sukulaiset olivat harrastaneet kynäilyä. Kaikki tämä vaikutti siihen suuntaan, että olosuhteiden pakosta vaille erityiskoulutusta jäänyt nuori Haanpää innostui varsin varhain kirjallisuuteen ja kirjoittamiseen.

15-vuotiaana Haanpää sai käytyä kylän kansakoulun eikä hän sen jälkeen enää opiskellut missään oppilaitoksessa. Häntä voidaan niin ikään pitää itseoppineena

kirjailijana, tosin sillä varauksella, että hän oli poikkeuksellinen lahjakkuus ja että hän pystyi kehittymään täysin sisukkaan itseopiskelun kautta. Se alkoi jo varhain. Poika oli melko umpimielinen ja kulkikas luonteeltaan. Ympäristö ei häntä aina ymmärtänyt, eivät edes hänen opettajansakaan (hän jäi kahdeksi vuodeksi pois koulusta jouduttuaan huonoihin väleihin opettajansa kanssa, olettaa Eino Kauppinen). Isänsä muistelmien mukaan Pentti Haanpää toisin kuin perheen muut lapset ei juuri ollut kiinnostunut maalaistalon askareista. »Jos poika ei osaa tehdä kirvesvarfta, niin jospa hän ei sitä tarvitsekaan», täytyi isänkin todeta ja sopeutua tilanteeseen. Sen sijaan Pentti eristäytyi usein lapsuudenkotinsa ullakkokamariin ja kirjoitteli siellä. Vain hyvin niukoista tiedoista voidaan arvailla, miten intensiivisesti hänen sisimpänsä työskenteli ja miten hän täydensi sivistystään ja hankki kirjoitustottumusta. Nuoren pojan psyyke näyttää muovanneen tuon itsepintaisuuden äärimmäisen sisukkaaksi »haasteeksi maailmalle», ja myöhemmin, 20 vuotta täyttäessään, Haanpää kirjoitti päiväkirjaansa näin: »Kauan tuntuu elämäni jo kestäneen, vaikka sen alkuosa on ollut utua, jolloin ajatuksien kaiho ei ole asunut aivoissani. Mutta puolet siitä, ylikin, olen minä ollut jo hampaat iverissä maailmaa vastaan. On ollut taistelua ja tuskaa, kamppausta... Vaikka on saattanut näyttää noista ihmiseläjästä kodin suojassa lapsenkengissä kulkevalta...»³

Haanpään itseopiskelun sisällöstä ja hänen lukemastaan kirjallisuudesta kielii yhtä ja toista seuraava seikka. Hän opiskeli kirjukurssin avulla omin päin englantia ja saattoi vihdoin lukea englanninkielistä kirjallisuutta, myös Jack Londonia, G. B. Shaw'ta, Virginia Woolfia ja James Joycea alkukielellä. Haanpäättä kiinnosti yhteiskuntafilosofinen kirjallisuus, muun muassa sosialistinen ja marxilainen. Ja vaikka Haanpään maailmankatsomusta ei luultavasti voidakaan pitää johdonmukaisen marxilaisena, niin marxilaisen ideologian vaikutus häneen on epäämätön, mistä vakuuttavin todiste on hänen oma aatteellinen evoluutionsa

ja se voimakas sosiaalisen tiedon jano, joka on niin luonteenomainen monille hänen kirjojensa henkilöille, eritoten 30-luvun teosten. Marxisin perustavanlaatuisen vaikutus Haanpään maailmankatsomukseen on otettava huomioon, muutoin olisi vaikea selittää, miksi hän veraten lyhyessä ajassa kehittyi lähes terävimmän sosiaalisesti suomalaiseksi 20. vuosisadan prosaistiksi, joka periaatteellisesti uudella tavalla — esteettisesti ja ideologisesti — suhtautui suomalaisessa kirjallisuudessa perinteelliseen maaseudun tematiikkaan.

Varhaisimmat kokeilunsa Haanpää lähetti **Pääskynen** -nimiseen lastenlehteen, jossa hänen ensimmäiset kertomuksensa — linnuista, eläimistä ja lapsista — julkaistiin vuodesta 1921 alkaen. Haanpää hyväksyttiin 1923 lähettämiensä kertomusten nojalla Nuoren Voiman Liiton jäseneksi, hänen kertomuksensa saivat imartelevat arvostelut ja ne julkaistiin seuraavana vuonna.

Vuonna 1925 20-vuotias Haanpää julkaisi ensimmäisen kirjansa, kertomuskoelman nimeltä **Maantietä pitkin**. Sitä seurasi toinen kertomuskokoelma **Tuuli käy heidän ylitseen** (1927) sekä romaani **Kolmen Töröpään tarina** (1927). Arvostelijat alkoivat yhteen ääneen puhua nuoresta omaleimaisesta lahjakkuudesta ja suomalaisen proosan uudesta toivosta. Se oli ilmeinen menestys, kirjailija pantiin merkille myös Ruotsissa, missä hänen kertomuskokoelmansa ilmestyi ruotsinnoksena. Suomessa Haanpää sai valtionpalkinnon ja siten tunnustus oli tavallaan myös virallista laatua.

Mutta sitten tapahtui jotakin yllättävää. Heti kun Haanpää julkaisi seuraavan kirjansa, kertomuskokoelman nimeltä **Kenttä ja kasarmi** (1928), hänestä tuli arvostelijoille, kustantajille ja esivallalle kapinallinen ja kielletty henkilö. Pian hän joutui todelliseen kustannusboikottiin, eivätkä edes ne liberaalit kustantajat, jotka olivat valmiit pelkästään kaupallisista syistä solmimaan liikesuhteet lahjakkaan kirjailijan kanssa, rohjenneet julkaisemaan hänen teoksiaan, vaan pelkäsivät äärioikeistolaisten piirien rajua haukkua. Niinpä monet Haanpään 30-luvulla kir-

joittamat teokset, mukaan luettuina hänen parhaat teoksensa, esimerkiksi romaani **Noitaympyrä** jäivät tuolloin julkaisematta. Ne näkivät päivänvalon vasta hänen kuolemansa jälkeen vuonna 1956, kun Eino Kauppisen toimittama kolmiosainen sarja Haanpään ennen julkaisematonta jäämistöä ilmestyi.⁴

Suomalaiselle kritiikille Haanpää on ollut ja on edelleen yksi »vaikeimmista», mutta myös ajankohtaisimmista kirjailijoista, joiden tiimoilta arvostelijat taivat peistä. Häneen ovat »kompastuneet» varsin tunnetutkin kriitikot, muun muassa suunnaltaan liberaalit. Jo 1920-luvun lopulla oli Olavi Paavolainen, tuolloin avantgardistisesti kohuttu aloitteleva publicisti, kriitikko ja runoilija, niitä jotka eivät hyväksyneet **Kenttä ja kasarmi** -kokoelmaa. Toinen ja paljon myöhempi esimerkki: vuonna 1957 Alex Matson, varsin kokenut ja sivistynyt kriitikko, jonka ansiot Suomen kirjallisuuden historiassa ovat melkoiset, kirjoitti Haanpään edellä mainittujen kolmiosaisen postuumien teosten ilmestymisen johdosta artikkelin⁵, jossa antoi aivan väärän ja epäoikeudenmukaisen arvion Haanpään lahjakkuudesta. Pääsyy oli ideologinen: Matson vierasti ideologisesti Haanpään maailmankatsomuksen sosialistista suuntausta ja hänen sosiaalisesti aktiivista realismiaan.

Haanpäästä on myöhemminkin julkaistu artikkeleja, jotka ovat tyyppiä **Oliko Pentti Haanpää sosialisti**.⁶ ja jo tämä kysyvä ja jossakin määrin johdattelleva sävy edellytti, että paljon yleisempi oli aivan toisenlainen käsitys hänestä — ei sosialistina, vaan »erakkona» ja »korpifilosofina», joka ei muuta tehnytkään kuin kuvaili rakkauksella niin sanottujen »jätkien», tukkisavottojen kiertävien kausityöläisten, lähes ryysyköyhälistöön kuuluvien kulkureiden synkkiä luonteita, anarkistista vapautta ja julmia tapoja. Kerrottiin myös, että Haanpää kuului itsekin heihin, olipahan vain sattumalta havainnut kirjalliset kykynsä.

Haanpäästä käydyt kiistat kärjistyivät erityisesti hänen käsikirjoitusjäämistönsä kohtalon takia. Kävi niin, että heti kirjailijan kuoleman jälkeen joutui koko hä-

nen arkistonsa pitkäksi aikaa Eino Kauppisen yksinomaiseen käyttöön. Hän sai sen vainajan leskeltä tutkimustöitään varten, eikä käyttöaikaa ollut mitenkään sovitettu. Kenelläkään muulla ei ollut pääsyä arkistoon, eikä Kauppinen aikonut lupaa siitä vielä 20 vuotta myöhemminkään. Kun vasemmistolehdet 1970-luvun puolivälissä alkoivat päättävästi vaatia tällaisen tilanteen lopettamista, Kauppinen teki polemiikin tuoksinassa mielenkiintoisen tunnustuksen: hänen omien sanojensa mukaan hänen toimintansa johtotähti oli ennen kaikkea ollut haluttomuus »luovuttaa Pentti Haanpäästä kirjalliselle punakaartille». Silti Haanpään arkisto luovutettiin vuonna 1976 Kustannusosakeyhtiö Otavan säilytettäväksi, jolloin siihen voitiin helpommin päästä käsiiksi. Mutta Kauppisen tunnustus oli kuvaava, eikä kysymys tietenkään ollut pelkästään arkiston fyysisestä »kaappaamisesta», vaan siitä, että hän olisi voinut oman harkintansa mukaan ideologisesti tulkita Haanpään tuotantoa. Tämä tietenkin kuvastui pakostakin koko Kauppisen julkaisu- ja tutkimustoiminnassa. Tähän liittyy vielä muuan piirre: koska Kauppisen arvovalta Haanpään omavaltaisena »käskynhaltijana» oli lukijain ja arvostelijoiden silmissä joutunut jo aivan liian huonoon valoon, Kustannusosakeyhtiö Otava katsoi vuonna 1976 Haanpään teosten kahdeksanosaisen laitoksen julkaistessaan parhaaksi olla yleensäkin mainitsematta tämän laitoksen toimittajaa, jolloin arvostelijat myöhemmin ivallisesti arvailivat, kukahan se olisi voinut olla.

Tähän mennessä julkaistuista Haanpään teosten laitoksista on täydellisemmän laitoksen puuttuessa tietenkin jonkinlaista hyötyä. Mutta puutteita niissä on melkoisesti, minkä arvostelijat ovat jo panneet merkille. Esimerkiksi edellä mainitussa kahdeksanosaisessa laitoksessa on arvostelija Vesa Karonen havainnut tavanomaisten toimittajan syntien ohella myös tarkoituksellista tendenssimäisyyttä. Laitoksesta puuttuvat kommentit tyyten, ja epäselväksi jää, mitkä teokset julkaitiin kirjailijan eläessä ja mitkä ei sekä mistä syystä niitä ei julkaistu. Tällä ta-

voin Karosen mielestä nykyajan lukijalta salataan Haanpään kirjailijakohtalon draamaattisuus ja himmennetään hänen aatteellis-taiteellisen evoluutionsa päälinja.⁷

Tämä on oikeutettu moite, ja se voidaan soveltaa myös eräisiin Haanpäättä koskeviin perustutkimuksiin. Näiden moitteiden ydin voidaan yleistetysti ilmaista erään toisen arvostelijan sanoin: »Kun hyvä kirjoittaja saa osakseen tutkijan, jonka aivoitukset liikkuvat tykkänään eri maisemissa kuten tutkittavan, niin asiat ovat onnettomasti. Näin on Haanpään kohdalla käynyt.»⁸ Kuten nähdään, kysymys on tutkijan ja tutkimuksen kohteena olevan taiteilijan ennen kaikkea maailmankatsomuksellisesta ristiriidasta, siitä että tutkimusmetodi ei vastaa tutkimuksen kohdetta, mikä Haanpään kohdalla on ilmennyt varsin selvästi.

Eino Kauppinen vuonna 1966 ilmestyneellä tutkimuksen ensimmäisellä osalla oli alaotsikkona **Nuori Pentti Haanpää** (1905—1930), ja siihen odotettiin jatkoa. Mutta jatkoa ei ole näkynyt vieläkään ja siihen on ilmeiset syynsä. Kauppinen kirja oli kirjoitettu niin sanotun biografisen metodin mukaan ja se oli arvokas nimenomaan siksi, että siinä seikkaperäisesti selostettiin kirjailijan elämäkerran varhaisvaiheet. Mutta kun oli jatkettava 30-luvun Haanpäästä, hänen ratkaisevasta vasemmistolaisuusvaiheestaan, kävikin hankalaksi suojella Haanpäättä »kirjalliselta punakaartilta» vähänkään objektiivisen biografisen tutkimuksen metodilla.

Mutta sen, mitä Kauppinen vältti tekemästä, katsoi uskriitikko Aarne Kinnunen mahdolliseksi toteuttaa. Hänen vuonna 1982 ilmestynyt kirjansa⁹ käsittelee Haanpään tyylin ongelmia. Mutta kuten »uskriittisen» tulkintametodin mukaan kirjoitetuissa tutkimuksissa usein käy, tyylin ongelmia käsitellään kirjassa historian ja yhteiskunnan ulkopuolella, irrallaan maailmankatsomuksellisista kysymyksistä ja jopa elämäkerrallisista faktoista, uskriitikot tavallisesti tarkoituksella halveksivat. Tosin Kinnunen toisinaan nimittää Haanpäättä »realistiksi», jonka taide oli olemassa »ajassa» (**Kirjailija ajassa** on yhden luvun otsikko), mutta tällä ei suinkaan tarkoiteta ajan ja kirjai-

lijän maailmankatsomuksen determinoimaa sosiaalista realismia, aktiivista ja määrätietoista, vaan jotakin täysin vastakkaisista. Kinnunen tarkoittaa vain sitä, että Haanpää ammensi »ajasta» aineistoa, kirjoitti Kairanmaan asujaimista, Suomen armeijasta, toisesta maailmansodasta ja ensimmäisistä atomipommeista, toisin sanoen seurasi tässä mielessä ajan kulkua. Mutta Kinnusen mukaan tämä kaikki oli vain ulkonaista aineistoa ja ulkonaista riippuvuutta aineistosta, kun taas Haanpää ei ollut mitenkään ideologisesti riippuvainen ajasta, hänen kirjailijan asenteensa pysyi aina »sivullisen» asenteena, hän »ei innostunut mistään», hänen ainoa päätöksensä oli »ironian paatos», ja myös kirjallis-taiteellisessa suhteessa hän oli »ulkojäsen kirjallisessa instituutiossa», outsider joka ymmärsi jokaisen kirjailijan »universaalilla tehtävällä» vain ihmisen »perusluonnon» silmälläpitoa joidenkin ikimuistoisten eksistentiaalisten ongelmien, tilanteiden ja symbolien valossa. Näin sosiaalinen kirjailija Haanpää muuttui »absurdiksi» kirjailijaksi ja jälleen ilmeni tutkimusmetodin ja tutkimuksen kohteen keskinäinen vastaamatomuus.

Järkevämpi suhtautuminen Haanpään tuotantoon on ominaista Kai Laitisen hänestä kirjoittamalle luvulle kahdeksanosaisessa suomalaisen kirjallisuuden historiassa.¹⁰ Siinä kirjailijaa tarkastellaan enemmän tai vähemmän konkreettisesti yhteiskuntahistoriallisessa yhteydessä ja tutkija tunnustaa ohimennen senkin, että Haanpää oli tiettyyn rajaan saakka »sosialistinen yhteiskuntakriitikko», mutta samalla myös »yksilöllisen vapauden» puolustaja. Omalla tavallaan ilmaisuvoimaisia ovat yksittäisten teosten lakoniset luonnehdinnat, joissa taaskin on painotettu niiden yhteiskuntahumanistista sisältöä. Samalla luvussa mielestäni on liian yksipuolisesti luonnehdittu Haanpään maailmankatsomuksellista pessimistiseksi.

Eräissä tulkinnoissa Haanpää esiintyy individualismin ja yksinäisyyden julistajana. Erno Paasilinna, tunnettu kirjailija ja kulttuuripoleemikko, julkaisi Haanpääesseensä otsikolla **Yksinäisyys** (1982), ja se alkaa jyrkällä väitteellä: »Haanpään

yksinäisyys oli ehdoton ja lopullinen. Siinä oli poikkeuksellisenä piirteenä eristäytymisen harkittu ja uhmaava sävy.» Ammattikirjailijana Haanpää valitsi tietoisesti yksinäisyyden, josta tuli hänen henkisen riippumattomuutensa suojamuurin. Siksi hän vältteli poliittista sidonnaisuutta ja aatteellisia kannanottoja. Hänellä ei edes ollut ystäviä. Täydellinen eristäytyminen oli vapaan kirjallisen toiminnan hinta — »ja hän maksoi sen».

Vaikka ei yhtä kärjistetyssä muodossa tämä »yksinäisyyden» teema näyttäisi kiinnostavan myös Vesa Karosta hänen uusimmassa tutkimuksessaan **Haanpään elämä** (1985), jonka sain käsiini valitettavasti vasta tämän oman kirjoitukseni korrehtuurivaiheessa, joten en puutu siihen yksityiskohtaisemmin.

Missä määrin nämä väitteet Haanpään pessimismistä ja periaatteellisesta »erakomaisuudesta» pitävät paikkansa? Varhaisesta Haanpäästä jopa väitetään, että hän olisi ollut »armoton pessimisti», sillä hän oli erityisen innostunut kuvaamaan kaikkea muuta kuin miellyttäviä elämän näkymiä. Vaikka tässä onkin hitunen totta, niin koko totuus sisältää vielä jotain muutakin, ja mielestäni ei ole objektiivista luokitella sitä maailmankatsomukselliseksi pessimismiksi.

Tietenkin Haanpää tunsu ne jokaiselle rehelliselle taiteilijalle tuskalliset hetket, jolloin kaikki ponnistukset elämän vaikeiden ongelmien ja historian traagisten käänteiden selittämiseksi alkavat näyttää tuloksettomilta, ja silloin hän harmitteli »olemassaolon arvoituksen» ratkeamattomuutta ja sitä, että tyydyttämättä jäävä elämänjano lisää vain tuskaa. Oikeudenmukaisuuden tähden sanottakoon, että tuollaiset mielialat saattoivat Haanpäällä uusia vielä senkin jälkeen, kun hän oli jo paljon käsittänyt ja mieltänyt, mutta sittenkin hänen oli pakko uudelleen avuttomana perääntyä lähestyvien tapahtumien edessä. Ja jottei minun myöhemmin enää tarvitsisi palata tähän, totean, että tuollainen kompastuskivi Haanpäälle oli Neuvostoliiton ja Suomen välinen sota vuosina 1939—40. Vaikka hän sitä edeltäneinä vuosina, kuten on käynyt ilmeiseksi erityisesti hänen käsikirjoitus-

jäämistönsä tultua julkaistuksi, kirjoitti kokonaisen sarjan teoksia, joissa paljasti Suomen taantumuspiirien militaristisen politiikan, hän ei kuitenkaan romaanssaan **Korpisotaa** (1940), joka muuten niin Kai Laitisen kuin Raoul Palmgreninkin¹¹ mielestä on taiteellisesti hänen heikoimpia teoksiaan, kyennyt ymmärtämään, mitkä voimat loppujen lopuksi sysäsivät nämä kaksi kansaa toisiaan vastaan. Ja tässä toistuu jälleen tuftu motiivi: tapahtumia ei voida hallita eikä ohjata, elämän salaisuus on meiltä kätöksessä, turhia ovat toiveet sen ymmärtämisestä, ja nekin itsevarmat ja vaikutusvaltaiset henkilöt, jotka luulevat olevansa elämänmeren herroja, uivat todellisuudessa aaltojen tahdosta.

Mutta Haanpäästä ei milloinkaan olisi tullut sitä taiteilijaa, jollaisena me hänet tunneimme, jollei hän olisi voittanut ennakkopeäilyksiään uskollaan aktiiviseen ihmiseen, joka haluaa puuttua tapahtumien kulkuun.

Tämä tutustuminen Haanpäästä käytyihin ideologisiin kiistoihin ja ideologisesti värittyneisiin yrityksiin tulkita hänen tuotantaan on hyödyllinen jo sinänsä, mutta puutuun niihin vielä osoittaakseni tämän »vaikean» kirjailijan tuotannon ajankohdattaisimmat ongelmat ja esittääkseni ne mahdollisimman kärjistetyssä muodossa. Tämä koskee jo hänen varhaisinta kehitysvaihettaan eli 20-lukua, sillä juuri tuosta kaudesta alkaa muodostua käsitys hänestä periaatteellisesti »epäintellektuellina primitivistinä», »korpifilosofina», niin sanottujen metsätalonpoikien ja kiertävien tukkijätkien elämän kuvaajana.

Haanpää todellakin kuvasi tuollaisia ihmistyyppejä lahjakkaasti ja asiantunteutusta osoittaen. Jotain hänen varhaisten kertomustensa tyyliä on peräsin ekspressionistisista vaikutuksista (arvostelijat vertasivat hänen proosaansa Tyko Sallisen ekspressionistisiin maalauksiin). Tuike tavallinen, korostetun proosallinen elämä esiintyi siinä karkeana ja mehevänä lihana, ilmiöt kaikessa paljauudessaan, yksityiskohdat mahdollisimman terävinä, rujo ja viehättävä, kuoleva ja elinkykyinen toistensa vastakohtina. Luonnon karkea »puolitekoisuus» vastasi eräänlaista

tyyllistä primitivismiä, jolloin vielä loppuun saakka sulattamattomien kirjallisten vaikutusten lävitse paistoi selvästi tekijän oma tyylimaneeri. Kriitikot toteavat, että Haanpään ensimmäisten kertomusten käsikirjoitukset jättivät kahtalaisen vaikutelman: vaikka nuori kirjoittaja ei vielä ollutkaan erityisen vahva koulukielioissa, kielen hän silti tunsu. Jo Haanpään ensimmäiset julkaistut kertomukset valloittivat juuri hämmästyttävän koruttomalla ja tuoreella kielellään, »epäkirjallisuudellaan» (todettakoon vertailun vuoksi, että Mika Valtarin ja Toivo Pekkasen kieli on aina hyvin kirjallista, jopa dialogeissa). Haanpään teoksissa saattaa fabulan kehittäessä esiintyä runsaasti yllättäviä kirjallisia »trikkejä», välistä jopa »veijariromaanin» hengessä, mutta kielellä on aina allaan vakaa kansanpuheenparren perusta. Haanpäällä oli aivan erityinen taito kuunnella kansanpuhetta ja valita siitä se, mikä hänelle oli arvokasta. Kehittämällä tähän suuntaan lahjakkuuttaan hän kohosi yhdeksi olemaisimmista suomalaisista tyylilaitureista — hänen kieltään ei sekoita kenenkään toisen kieleen, hänet tunnistaa aina. Tietysti sekin on loppujen lopuksi kirjallista kieltä eikä missään tapauksessa »kansanomaisuuden» tapailua eikä sen keinoteokoista matkintaa. Haanpään kieli on luonnollisella tavalla omaperäistä.

Voidaan sanoa, että varhaisissa kertomuksissaan Haanpää suorastaan tarkoituksellisesti karttoi henkilöidensä kaikenlaisia »älyllistämistä» ja »henkistämistä». Hänen henkilönsä olivat niitä ihmisiä, jotka elivät primitiivisesti, ja heidän psykologiansakin oli vastaava. Mutta eikö tämä primitiivisyys niellyt myös kirjailijan näkemystä asioista? Tätähän tarkoitti Alex Matson väittäessään aiemmin mainitussa artikkelissaan, että Haanpään henkilöiden joukossa ei ole »ainoatakaan henkisesti kehittyntä henkilöä» ja että yleensäkin hänen kertomataiteestaan »puuttuu ei vain henki vaan myös tunne». Tämä äärimmäisen epäoikeudenmukainen väite, jolla olivat omat ideologiset syynsä, hämmästytti monia Haanpään lukijoita.

Mutta Haanpää asettaa vaikeita tehtäviä myös vasemmistolaiselle kritiikille.

Omituista kyllä, suuntaukseltaan marxilainen kriitikko Raoul Palmgrenkin on taipuvainen osittain moittimaan Haanpäää jollei nyt peräti tunteen ja henkisyyden puutteesta, niin ainakin riittämättömästä älyllisestä kiinnostuksesta.¹² Hän viittaa etupäässä siihen seikkaan, että päiväkirjoissaan ja kirjeissään sekä kanssakäymisessään tuttaviansa kanssa Haanpää veraten harvoin puhui älyllisestä elämästään (mutta sen sijaan koruttoman avoimielisesti rankaisi itseään päiväkirjoissaan luonteensa heikkouksista, alkoholinkäytöstään ja korttipelihimostaan). Näin asia todellakin on, mutta riippuohan tässä paljon myös luonteesta, ja pidättyväisyys oman älyllisen elämän suhteen ei vielä todista sen riittämättömästä jännitteestä.

Kiistämättä Haanpään luonteen erityispiirteitä tai heikkouksia koettakaamme silti tarkoin perehtyä Haanpään teksteihin.

Jo hänen varhaistuotannossaan on havaittavissa muuan vakaa piirre, joka sittemmin muodostui määrääväksi hänen lahjakkuutensa kehityksessä. Kuvatun elämän korostunut karuus ja filanteiden usein julma traagisuus yhtyivät itsepintaisiin kysymyksiin, miksi näiden ihmisten elämä oli sellaista, miksi siinä oli niin paljon kärsimystä ja niin vähän iloa. On havaittu, että 17—19-vuotias Haanpää kirjoitti usein kuolemasta. Sellaisia kertomuksia on enemmistö hänen ensimmäisessä kokoelmassaan. Hän kuvaa tavallisia ihmisiä, niitä ikuisia uurastajia ja marttyyrejä, joita ei kuitenkaan heidän vanhuudessaan kukaan enää tarvitse ja jotka tietävät olevansa kaikille vain taakaksi. Heidän »tavallinen» elämänsä kuten myös kuolemansa on typeryyteen saakka julma, ansaitsematon ja siksi käsitteämätön. Ensimmäisen kokoelman ensimmäisessä kertomuksessa **Elämän valtieltä** kuolee vanha yksinäinen nainen, joka jo pikkutyttönä oli lähtenyt kotoaan lapsenpiiaksi ja palkkalaiseksi ja josta siten oli tullut torpparin vaimo ja monilapsisen perheen äiti ja joka nyt eli elämänsä loppuaikoja yhteiskunnan elättinä vieraassa talossa, johon kyläyhteisö oli hänet määrännyt. Jotta kuolevan täy-

dellinen yksinäisyys ja heitteillejätö korostuisi, on kuolema kuvattu vastakkaisena taustanaan kuohuva luonnon ja biologinen elämä motiivinaan »veren kut-su», ja se veri virtaa nyt jo uusien polvien suonissa. Siinä on jotain Sillanpään ja joidenkuiden ekspressionistien tyyliä. Mutta jo varhaisella Haanpäällä kai-kuu kenties vaativampana ja itsepintai- sempana kysymys, miksi elämä on niin julmaa. Mainitussa kertomuksessa sen tekee kuolevan poika, lentojätkä joka saapuu hautamaan äitiään. Kirjailija välit- tää hänen hieman naiivit, mutta julman elämäkokemuksen herättämät pohdiske- lunsu: »Niin, miksi eukolle, kuten monille muillekin, annettiin vain täysinäiset kahmalot vaivaa, yksitoikkoisuutta ja tus-kaa, miksi pirautettiin onnea ja iloa ikään kuin lusikankärjellä, tai ei ollenkaan? Ja miksi muutamille annetaan vain iloa, her- kullisuutta ja hekumaa ja heidän päivän- sä lopetetaan kivutta. Myrtynyt, katkera jätkä miettii astellessaan valtatie soivaa somerikkoaa, miettii täynnä epäilystä ja tuskaa, että ei ole oikeutta maailmassa. Mitään oikeuspuntaria ei taivaitten reu- nalla ole, kaikki sattuu kuten sattuu.» (I, 72).

Haanpään kehittyessä kirjailijana tuol- laiset kysymykset muodostuivat hänen henkilöidensä tietoisuudessa yhä sosiaa- lisemmiksi. Kuvaavaa on sekin, että jo varhaisissa kertomuksissa esiintyi ihmisiä, jotka sisimpänsä karkeudessaakin kärsivät heitä ympäröivän elämän alakuloisesta yksitoikkoisuudesta ja liikkumattomuus- desta. Siksi näissä kertomuksissa saa laa- jentavan merkityksen Haanpäälle niin luonteenomainen tien ja vaellusten motiivi. Kiertelevät kausityöläiset tarvitse- vat ennen kaikkea ansioita ja jokapäi- väistä leipää, mutta heitä ympäröivä »vakiintunut» elämä, muun muassa talon- poikien, vaikuttaa heihin vielä luotaan- työntävästi, liian suuri ratkaisovalta on siinä rahalla, rikkaudella, halulla ehdot- tomasti säästää ja voittaa muut oveluu- dessa. Kertomuksessa **Sairas Hese ja Hese- sen omaisuus** kaksi veljestä ja talonpoi- kaa vihaavat toisiaan perinnön takia ja kumpikin odottaa toisen kuolemaa. Ker- tomuksessa **Petkuttaja** päähenkilö pilkkaa

talonpoikien ahneutta, mutta lähtee sit- ten itsekin seikkailun tielle, ihmisistä hä- nellä ei ole kovinkaan korkeaa käsitystä ja metsästyskoirastaan hän puhuu »ai- noana hyvänä ja vilpittömänä olentona maailmassa» (I, 239). Kuitenkin »aidon jätjän» ihanne on toinen, kenties primi- tiivisempi, mutta myös inhimillisempi (kertomus **Jätkä ja jätjän onnea**). Terä- vän fabuloiva ja humoristinen muunnel- ma teemasta, mitä rikkaus tekee ihmisil- le, oli Haanpään varhainen romaani **Kolmen Töröpään tarina**.

Ja vielä yksi pysyvä teema on havait- tavissa jo Haanpään ensimmäisissä teok- sissa. Tarkoitin sellaisia vuoden 1927 kokoelmaan sisältyneitä kertomuksia ku- ten **Eedenin poika** ja **Pekka Alamäen vanhuus**, joissa utopiat ja harhakuvitel- mat torjutaan sitkeästi karun todellisuus- den paljastamisella. Haluttaessa tämä- kin voidaan tulkitä »pessimismiksi». Ky- symys on kuitenkin vallan muusta.

Puhuessaan Haanpään »pessimismistä» Kai Laitinen muuten vertaa hänen maail- mankatsomustaan Sillanpään maailman- katsomukseen ja mainitsee seuraavaa: Sillanpää oli evolutionismin kannat- taja ja se ylläpiti hänen optimismi- aan, hänellä oli »biologisen turval- lisuuden tunne», mikä Haanpäällä »puuttui tyyten». Lisäksi kun Sillanpää suhtautui kriittisesti viralliseen kirkkoon ja papistoon, hänen humanistinen etiik- kansa nojautui kuitenkin jossain määrin kristilliseen etiikkaan. Haanpäällä ei voi- nut olla tätäkään, koska hän Laitisen mu- kaan oli »vakaumuksellisimpia epäkristil- lisiä kirjailijoita» suomalaisessa kirjalli- suudessa, toisin sanoen ateisti.

Tämä vertailu on oikea, mutta se kai- paa kehittelyä. Juuri siksi, että Haanpää ei tyytynyt biologiseen evolutionismiin eikä kristilliseen etiikkaan pitäen niihin perustuvaa optimismia pelkkänä harha- kuvana ja utopiana, hän alkoi osoittaa kärjistynyttä kiinnostusta tieteellisen so- sialismin aatteisiin, muun muassa eettisen problematiikan yhteydessä. Siksi hänen epäluuloisuutensa illuusioita kohtaan ja ironinen suhtautumisensa niihin ei ole vielä luokiteltavissa aukottomaksi maail- mankatsomukselliseksi pessimismiksi, sil-

lä sellainen ei milloinkaan ollut hänen tuotantonsa johtava piirre.

Harhakuvien ja utopioiden lajeja oli lukuisia, niitä viljeltiin myös kirjallisuudessa, ja siihen syyllistyivät ne samat »tulenkantajat», joiden sukupolveen Haanpääkin kuului, mutta joista hän jo 20-luvulla paljossa erosi ratkaisevasti. Jotkin hänen varhaiset kertomuksensa ovat eräänlaisia ironisia »antiutopioita», joiden kärki suuntautui myös »tulenkantajia» vastaan. Jälkimmäiset tunsivat vetoa eksootikkaan, heidän mieliteemojaan oli eksoottinen puutarha harvinaisine kukkineen ja puineen. Sellaista saaren kaltaista puutarhaa ylistettiin usein onnen ja ilon työssijana, joka oli syrjässä julman maailman mullistuksista. Haanpään aiemmin mainittu kertomus **Eedenin poika** on itse asiassa ironista leikkittelyä tällä eksoottisella teemalla. Kertomuksen päähenkilö, talonpojan poika, jota naapurit pitävät kummajaisena, on perinyt vanhemmiltaan maatilan ja kasvattanut epätavallisen puutarhan nauttiakseen nyt pelkästään kukista ja auringosta. Mutta saatuaan pahoja palovammoja auringonotosta (tähän ironiseen yksityiskohtaan sisältyy ivaa »tulenkantajien» alastomuuskulttia kohtaan) hän unohtaa koko puutarhansa, joka kasvaa täyteen rikkaruohoja. Pikku talon ja puutarhan on elämänsä iltapuolella hankkinut myös **Pekka Alamäen vanhuus** -kertomuksen päähenkilö, mutta ei silti ole löytänyt odottamaansa onnea. Kiiruhtaen hieman tapahtumien edelle muistutan, että myös romaanissa **Noifaympyrä** maisteri Raution eksoottinen erakonelämä Lapin tuntureilla, joka on mahdollinen vain melkoisen pankkitilin turvin ja joka silti päättyy maisterin itsemurhaan, on niin ikään antiutopia. Tässä romaanissa se varhaisiin kertomuksiin verrattuna liittyy jo monimutkaisempaan yhteiskuntapoliittiseen sekä juoni- ja kompositioyhteyteen.

Varsin aggressiivisen ja »joukkoluontoisen» poliittisen utopismin muoto olivat Suomessa 1920- ja 30-luvulla ne pseudoisänmaalliset ja kansalliskiihkoiset tuulet, jotka johtivat militarismin vaaralliseen voimistumiseen. Kirjallisuudessa se muuntui armeijan ihannoimiseksi, ei-

kä tällöin ollut kysymys vain valkokaartilaisten muistelmista tai puhtaasti propagandistisista suojeluskuntalaisjulkaisuista, joissa Suomen historiaa vääristeltiin esittämällä se vain suomalaisten osallistumisena eri sotiin. Myös joidenkuiden tulenkantaja-kirjailijoiden silmissä Suomen armeijaa ympäröi romanttinen sädekehä, ja juuri tällä pohjalla Haanpäästä erosiivat Olavi Paavolainen ja Mika Valtari.

Haanpää näki armeijan täysin toisessa valossa ja hänelle kysymys ei ollut pelkästään armeijasta yhtenä valtiollisena instituutiona, vaan yleisestä militaristisesta ilmapiiristä, joka oli vallannut kaikki elämänalat. Maassa juurrutettiin »pysyuskoa» — siinä Haanpään lyhyt mutta ilmeikäs määritelmä eräästä hänen päiväkirjamuistiinpanostaan vuodelta 1933. Tämä uusi uskonto paisui suorastaan »puolustuspsykoosiksi» ja oli sitäkin vaarallisempi, kun se tarjottiin ainoana tunnustettuna »yleisenä mielipiteenä». ¹³

Tätä taustaa vasten voi ymmärtää, miksi kokoelma **Kenttä ja kasarmi** herätti aikoinaan niin myrskyisän reaktion ja aiheutti tekijälleen vakavia ikävyyksiä. Alunperin Haanpää tarjosi käsikirjoitustaan WSOY:lle, mutta siellä vaadittiin tekstiin sellaisia muutoksia, joihin Haanpää ei suostunut, joten sopimus purkautui ja kirjan julkaisi vapaamielisempi kustantamo Kansanvalta.

Armeijan järjestys, jota 20-vuotias Haanpää sai kokea asevelvollisuusaikanaan, inhotti häntä epähumanisuudellaan. Armeijan kasvatusjärjestelmä perustui äkseraukseen ja sokeaan tottelemiseen, se tappoi ihmisissä kaiken inhimillisen ja lietsoi sadistista pyrkimystä tukahduttaa toisten tahto. Haanpään kertomuksissa sotamiehet taitonsa mukaan kostavat esiuapseereilleen, kertovat häijyjä vitsejä, tekevät kiusaa, mutta tietoisuuden aktiiviseen työskentelyyn ja kehittyneempiin protestin muotoihin he eivät yllä. Mutta sekin riitti. Haanpää joutui epäilyttävien kirjailijoiden kirjoihin ja menetti mahdollisuutensa tulla julkaistuksi ja puhua lukijalleen niin kuin hän itse olisi halunnut.

Ja hän halusi jo enemmän, sillä hänen lahjansa olivat kypsyneet ja maailman-

katsomuksensa kehittyneet. **Kentän ja karsarin** teemaa on työstetty huomattavasti syvällisemmin romaanissa **Vääpeli Sadon tapaus**, jonka Haanpää kirjoitti 1930-luvun puolivälissä, mutta joka julkaistiin vasta Haanpään kuoltua. Romaanissa korostetaan yksiselitteisesti sitä, että yhden sadistisen vääpelin erottaminen, minkä korpraali Kärnä saa aikaan, ei vielä muuta mitään, sillä Sadon paikalle on pyrkimässä kymmeniä yhtä rujomielisiä miehiä. Sato, tuo aikoinaan hyväntahtoinen pienviljelijän poika, on itsekin olosuhteiden uhri, hän on sadisti vain siihen saakka, kun saa käyttää sokeaa valtaa muiden kiusaamiseen. Mutta kun hän sen menettää, jopa hänen pelottavat viiksensäkin, jotka töröttävät kuin pe-toeläimellä, lurpahtavat jostain syystä ja hän alkaa muistuttaa väsynyttä ja tyhjää ihmistä, jota korpraali Kärnäkin käy jo sääliksi. Samalla korpraalille on selvää, että hänen vihollisensa on paljon valtavampi ja vaarallisempi kuin vääpeli Sato. Se vihollinen on pelottava varsinkin siksi, että korpraali ei tiedä, mikä voima sen voisi pitää aisoissa. Ja Kärnä, joka jo epämääräisesti aavistelee, että on pakko etsiä joitakin tarkoin harkittuja taistelumenetelmiä, ei kuitenkaan näe parempaa keinoa kuin yhtyä villiin riemurähäkkään, jolla sotamiehet juhlivat yhden vääpelin kukistumista.

Ympäröivän elämän epäoikeudenmukaisuuden paljastaminen punoutui Haanpään tuotannossa yhä kiinteämmin ja erottamattomammin kysymykseen, missä ulospääsy tästä tilanteesta. Hän esitti tämän kysymyksen jo erittäin terävästi romaanissaan **Noitaympyrä**, ja sen asetti elämä itse. Romaanissa kuvataan tukkijätkien kovia kohtaloita 1920- ja 30-luvun vaihteen talouslaman kourissa. Tämä romaani oli Haanpään ensimmäinen laajempi teos, jossa hän näin terävästi paljasti yhteiskunnalliset ristiriidat ja osoitti eri yhteiskunnallisten aatteiden kannattajien yhteentörmäykset. Romaanin päähenkilö, metsuri Pate Teikka pohdiskelee, että jos mainostettujen ajanviettelokuvien sijasta joku haluaisi luoda loppuun saakka totuudenmukaisen filmin metsätyöläisten elämästä, niin tuskinpa

filmikameran objektiivikaan pystyisi ikuis-tamaan kaikkia niitä kauheuksia sen enempää kuin orastavan tietoisuuden salaisia versojakaan. Tämä raa'an elämäntavan ja heräävän tietoisuuden kontrastinen yhdistelmä muodostui Haanpäälle taiteilijana hyvin tärkeäksi, mikä ilmenee varsin selvästi jo romaanin alussa: yhtäältä ahdas ja likainen parakki täparvi-neen, hikisten vaatteiden löyhkä, korttipeli öljytuijun valossa, raaka kiroilu ja torailu; ja samaan aikaan tässä parakissa näiden miesten keskellä majailee lavitsalla Lukuhullu-Täky, tukkijätkä niin ikään, joka kuitenkin ahneesti lukee sosialistista kirjallisuutta ja elää ajatuksissaan aivan toisessa maailmassa — »uudessa maailmassa, missä työpäivä on lyhyempi, herruus ja kurjuus kadonneet. Sotaa ja meteliä ei enää tule. On vain suuri ihmisyyys. Ei pientä minää, vaan yksi suuri, jakamaton, moniyhteinen ME...» (III, 55). Aluksi Pate Teikka pitää tuota epätavallista miestä yksinkertaisesti »epäkäytännöllisenä haaveilijana», mutta sitten käykin ilmi, että hän oli »työmaan ainoa henkilö, joka oli selvillä sosialistisista opeista» (III, 65). Hän juttelee usein Paten kanssa, he kiistelevät monesti ja heidän kiistojensa erityinen kohde on todellisuuden ja haaveen, elämän ja utopian välisen suhteen monimutkainen ongelma. Se ei ole ratkaistavissa vain kiistoin, avuksi tulee elämäkokemus ja muun muassa romaanihenkilöiden oma kokemus ja menettelylinja. Täky on lukeut ahkerasti kirjoja, mutta siihen hänen tietopuoliset harastuksensa supistuvatkin, yhteiskunnallisesta taistelusta ja aktiivisesta käytännön elämästä hän on kaukana. Hänen käyttäytymislinjallaan, jonka romaanin juonenkehittäjä vahvistaa, ilmenee vaara, että nelma irtoaa kokonaan todellisuudesta. Vaikka Täky kiisteltäessä myöntääkin, että uuden yhteiskunnan puolesta on taisteltava, hän siirtää oman osallistumisensa siihen tulevaisuuteen, ja olosuhteet muodostuvat sellaisiksi, että hän joutuu jatkuvastikin eristyksiin ihmisistä, mikä hänen kohdaltaan päättyy tuhoisasti.

Toisin kuin Täky romaanin päähenkilö Pate Teikka on kuvattu aktiiviseksi

luonteeksi. Hän vaistoa vaaran joutua irralleen kansanjoukosta. Pate käy ammattiliittojen kokouksissa, mutta vakuutuu siitä, että työväenliikkeessä vallitsee hajaannus. Hän kuuntelee eri puhujia eikä tiedä ketä uskoa. Ja silti hän tarvitsee elävää toimintaa. Ilman omanvoitonpyyntiä ja pahaa tarkoitusta hän ehdottaa parempaa menetelmää uittaa puutarvaa koskissa, mutta se johtaa vain muutamien kymmenten tarpeettomaksi käyneiden metsätyöläisten erottamiseen ja nämä haukkuvat häntä epätoivoissaan herrojen koiraksi. Loppujen lopuksi saa Pate itsekin potkut yrityksestä asettua puolustamaan työläisiä. Herroista alkaa näyttää epäilyttävältä tämä kyvykäs tukkijätkä, joka on kiinnostunut sosialistisista aatteista, vaikka he sanovatkin, että heille on samantekevää, mitä ajatuksia ihminen päässään elättelee, kunhan hän vain ei puutu yhtiön asioihin.

Työttömänä ja nälissään Pate ei löydä itselleen paikkaa kotimaassaan. Hän ei halua alistua nöyräksi eläjäksi, maisteri Raunion erakkoelämää ja itsemurhaa hän pitää kaikkea muuta kuin ihmisenarvoisena pelkuruutena, eikä hän katso mahdolliseksi myöskään elää luokkaomantunnon käykystä kriisin ja hirvittävän työttömyyden oloissa, kun herrat viipymättä erottavat kaikki ne, jotka eivät alistu. Etsiessään ulospääsyä tästä noidankehästä Pate ylittää Neuvostoliiton ja Suomen välisen valtakunnanrajan. Hänen on vaikea jättää kotimaata, sen kaipuu tulee aina seuraamaan häntä.

Jo tässä teoksessaan Haanpää koskettei aihetta, josta sitten tuli pääteema hänen seuraavaan romaaniinsa **Isännät ja isäntien varjot** (1935). Tämä teema liittyy uuteen näkemykseen siitä perinteellisestä kuvasta, joka oli muodostunut Suomen maaseudusta ja talonpojistosta suomalaisen yhteiskunnan perustana ja kansanelämän perusmuotona. Tämän kuvan alkujuuret ovat jo kansanrunoudessa, jonka perustana oli agraariyhteiskunta. Esimerkiksi tunnetussa kansanlaulussa **Merikosijat** talonpoikaistyttö hylkää vuorollaan kaikki muut kosijat — »kultaisen», »hopeisen», »vaskisen» ja »rautaisen» sulhasen ja suostuu valitsemaan vain »lei-

pämiehen» elikkä maanviljelijän. Feodaalisessa sääty-yhteiskunnassa tätä perinnettä jatkoivat ja kehittivät valistusajan kirjailijat, varsinkin niin sanotut talonpoikaisvalistajat. 1800-luvun alussa Jaakko Juteini kirjoitti, että talonpoikaissääty oli koko valtakunnan perusta, ja vain typerykset halveksivat sitä, vaikka leipää hekin koko ajan syövä. Muotoaan muuttaen tämä käsitys maanviljelijästä yhteiskunnan perustana jatkui suomalaisessa kirjallisuudessa koko 1800-luvun (J. L. Runeberg, Aleksis Kivi, Juhani Aho, Arvid Järnefelt ym.) ja edelleen 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla (Eino Leino, Joel Lehtonen, Johannes Linnankoski, F. E. Sillanpää ja aina Väinö Linnan saakka). Jopa Maiju Lassila, joka ensimmäisten joukossa suomalaisessa kirjallisuudessa alkoi jyrkän kriittisesti paljastaa talonpoikaispsykologian pikkuporvarillisia puolia, kirjoitti silti etupäässä maaseudusta — niin suuri oli taiteellisen tradition voima.

Mutta suomalaisessa 1900-luvun alun proosassa yhä voimistunut talonpoikaispsykologian pikkuporvarillisten piirteiden arvostelun painottaminen oli varsin oikeellinen ilmiö. Tämän arvostelun aktiivinen tausta oli kasvava sosialistinen työväenliike, sosialististen aatteiden tunkeutuminen myös maaseudulle, maalaisköyhäläistön keskuuteen.

Korostettakoon erityisesti, että uusien yhteiskunnallisten kehityskulkujen vaikutuksesta Haanpään tuotannossa tapahtui tärkeä muutos jo perinteellisen talonpoikaisteeman asettelussa. Ensi kerran se esiintyi hänellä niin selvästi juuri ongelmataalonpojiston suhtautumisesta sosialismiin, talonpoikaispsykologian ja sosialististen ihanteiden keskinäisestä suhteesta.

Haanpää ei kuitenkaan päätenyt tähän heti. Hänen verraten varhaisissa teoksissaan, esimerkiksi **Hota-Leenan pojassa** (1929) saattaa tavata yhteiskunnallisesti osattomia renkejä ja päiväläisiä, joiden luonteissa on vielä enemmän tai vähemmän perinteellisen agraaritietoisuuden piirteitä. Heidän ylpeytensä on kyntäjän ylpeyttä ja sellaisina Haanpääkin heitä ylistää. Vanhasta Taneli-rengistä sanotaan, että hän ja hänen kaltaisensa ovat

maan suola. »He ovat niitä tarpeellisimpia jäseniä ihmiskunnassa, kaiken perustus, väkevien voiman ja viisaiden älyn. He ovat yksiä tuhansista. Heitä ei huomata. Mutta ilman heitä ei olisi kauneutta eikä kukkia, ei elämän koreutta eikä rikkautta. He ovat niitä, joilla elämän raskas, rautainen jyrä lannoittaa ja höystää köyhän maan.» (II, 251).

Kaksi vuotta edellä mainitun novellin jälkeen kirjoittamassaan romaanissa **Noi-taympyrä** Haanpää tarkastelee talonpoikien elämää ja psykologiaa jo toisin, ei pelkästään työtä tekevän ihmisen perinteellisen moraalien kannalta, vaan uusien, sosialististen yhteiskuntaihanteiden kannalta. Jo ensimmäisessä luvussa, kun Pate Teikka elää vielä kokonaan epäilysten vallassa enemmänkin tehden kysymyksiä kuin jotain vahvistaen, hänelle silti on pääkysymys nimenomaan se, miten yksityisomistuksellinen moraali ja pikkuporvarillinen individualismi on voitettavissa ja uusi yhteiskuntatietoisuus kehitettävissä. Pate Teikka on vakuuttunut siitä, että tämä koskee myös työtätekeviä, sillä uudessa yhteiskunnassa hekin tarvitsevat korkeammanasteista moraalista tietoisuutta. »Mikä istutti esimerkiksi kaikkiin näihin puunkaatajiin sen sivistyksen, järjestyksen, velvollisuuden, rakkautta, jota uusi yhteiskunta vaatii? Kuinka siihen suhtautuisi esimerkiksi Pastori, joka pilkkaa kaikkea, joka ei suinkaan ota tätä maailmaa ja elämää vakavalta kannalta? Pate Teikka luuli, ettei Pastori olisi tämän uuden järjestyksen perillisiä, vaikka hän on työtätekevä, vaikka hän puhuu kovia, pilkallisia sanoja rikkaista, pehmeän leivän miehistä. Ja kuinka saataisiin uusi henki talonpoikiin, maanviljelijöihin, maan pääloukkaan, selkärankaan? Kovin kauan he ovat totuneet näkemään vahvat rajat maanpinnalla, kokoamaan kukin kasaansa, aittaansa.» (III, 63—64). Yhdestä asiasta Pate Teikka on varma: uusien ihanteiden kannalta maata omistavien talonpoikien elämä ei ole »oikeaa elämää». Halutessaan Pate olisi itsekin voinut hankkia omaisuutta naimalla rikkaan talonpojan tyttären. Mutta turhaan neito kuiskii rakkautta sanoja heidän viimeisen kohtaami-

sensa aikana, turhia ovat hänen hyväilynsä, joilla hän yrittää miestä pidätellä; mikään ei pysty alistamaan Patea talonpojan osaan, sammuttamaan hänen haavettaan jostakin paljon suuremmasta kuin hänen henkilökohtainen hyvinvointinsa.

Isännät ja isäntien varjot kuvaa jo kokonaisuudessaan suomalaisten talonpoikien kohtaloita. Talouselämän vallitessa, jolloin monet maanviljelijät ovat kärsineet vararikon, horjuu jo käsityskin maata omistavan talonpojan riippumattomasta asemasta. Ylpeistä ja itsevarmoista maalaisisännistä jäävät jäljelle vain varjot. Mutta ei Haanpää myöskään haikaille »vanhoja hyviä aikoja», mikä taas oli ominaista erälle suomalaisille kirjailijoille historian murrosvaiheissa. Hän johdattaa lukijan johdonmukaisesti ajatukseen, että maaseutu joutuu luonnollisesti mukaan nykyaikaiseen yhteiskuntakehitykseen ja luokkataisteluun. Tällöin Haanpää välttää elämäntilanteiden yksinkertaistamisen ja eritoten talonpoikien psykologian yksinkertaistamisen. Hänen romaanissaan kehitys, jonka tuloksena pankit ja monopolit jyräävät alleen maatilat, on ennen kaikkea inhimillisten murhenäytelmien ketju. Nämä murhenäytelmät päättyvät joidenkin kohdalla (esimerkiksi vanhemman Herneisen) kaikkien toiveiden luhistumiseen, toisten kohdalla taas (hänen Oras-poikansa) kansan etujen kaventamiseen ja kolmansien (Esan) vaikeaan silmien avautumiseen, johon päästään omaisuuden ja omistukseen perustuvien illuusoiden menettämisen hinnalla.

Romaanin päähuomio keskittyy yhden maanviljelijäperheen kohtaloon. Sen pää, vanha Herneinen, on kaikkea muuta kuin tyhmä mies, uuttera ja talonpoikaiseen tapaan rehellinen. Tietenkin hän pitää tiukasti kiinni omaisuudestaan ja kartuttaisi sitä mielellään, mutta kaupustelijat ja keinottelijat inhottavat häntä, sille näille ei mikään ole pyhää paitsi raha. Hänen elämänfilosofiansa mukaan ihminen on onnestaan kiitollisuudenvelassa vain itselleen, ja kun hän kuulee huhuja maanviljelijäin joukkoköyhtymisestä, hän ei heti kykene uskomaan sitä, vaan olet-

taa, että vararikkoon joutuneet isännät ovat tehneet jonkin virheen, jollaista hän, Herneinen, ei ikinä tekisi. Ja silti hän alkaa tuntea epävarmuutta huomisen suhteen. Hänellä on sellainen tunne, kuin elämä olisi jyrisevä juna ja hän saattaisi pudota vaunusta. Tapahtumissa on paljon sellaista, mitä hän ei ymmärrä. Hän ei ymmärrä poikiansakaan, jotka lähtevät kulkemaan eri teitä. Nuorempi, Oras, löytää elämäntarkoituksen suojeluskunnan sotilasurheilusta. Esa on talonpoika luonnoltaan, mutta tapahtumat vievät hänetkin toiselle tielle.

Haanpään romaanissa ja yleensäkin hänen 1930-luvun tuotannossaan kuvastui selvästi suomalaisen maaseudun moniselitteinen reaktio talouslamaan. Yhtäältä Haanpää kuvasi erityisen tarkoin maaseudun työläisten vaikeaa yhteiskunnallista heräämistä ja päätymistä vasemmistolaisiin vakaumuksiin. Mutta tämän rinnalla myös fasistinen Lapuan liike sai merkittävässä määrin kannatusta maaseudulla maata omistavien talonpoikien keskuudessa. Pelästyneinä joukkoköyhyyden mahdollisuudesta heidän johtajansa järjestivät hallituksenvastaisia talonpoikaismarseja, kannattivat poliittisia salaliittoja ja osallistuivat vasemmistolaisen järjestöjen murskaamiseen. Demagogisen fasistipropagandan vaikutuksesta vääristeltiin karkeasti jopa sellaista Suomen historian perinteellistä käsitettä kuin talonpoikien »herravihaa» ja samalla vääristyi myös talonpoikaiskapinoiden ja erityisesti niin sanotun Nuijasodan yhteiskuntahistoriallinen sisältö ja luokkaolemus. Kuten Haanpää kirjoitti vuonna 1933 eräässä julkaisematta jääneistä kertomuksistaan, jotka sisältyvät sikermään **Ilmeitä isänmaan kasvoilla**, demagogian harhauttamat talonpojat olivat valmiit pitämään herroina »kaikkia, jotka olivat jollain tavoin irtautuneet korvesta ja maankamarasta, kuokasta ja kirveestä. He olivat vieraita ja muukalaisia ja he verottivat, verottivat lakkaamatta, elivät ilossa herkullisesti. He olivat kuten nuijasodan aikaisia huoveja säkkeineen riihen kynnyksellä.» (III, 273).

Saatuaan isältään omistukseensa maapalan tuli nuori Esa Herneinenkin aluk-

si petetyksi ja liittyi suojeluskuntaan toivoen voivansa siten suojella peltoaan »ulkoisilta ja sisäisiltä vihollisilta», joilla molemmilla tarkoitettiin etupäässä bolševikkeja ja kommunisteja. Mutta hänen oma vararikkonsa järkkiinnytti hänet. Hän lähti tukkijätkäksi ja uusi ympäristö auttoi häntä vapautumaan entisistä erheistään ja harhakuvitelmistään. Omaisuuden aave ei enää painostanut häntä ja suojeluskunnan kiväärin hän veljestään poiketen torjui, Esa ei halua, että suomalaisia työläisiä lähetetään sotimaan vieraaseen maahan, sillä heillä on toiset huolet, heillä on liian paljon tehtävää kotimaansa olojen järjestämisessä, jotta se lakkaisi tuntumasta vieraalta. Tämä on tuon romaanin tärkein johtopäätös, jonka kirjailija onnistui pitkän kustannusboikotin jälkeen julkaisemaan vuonna 1935.

Muuten kustannusboikotti itse ei missään määrin murtanut Haanpään tahtoa, vaan juuri tuohon aikaan hän entistäkin voimakkaammin tiedosti velvollisuutensa kirjailijana ja kansalaisena. Tämänaiheet ajatuksensa hän esitti päiväkirjamuistiinpanossaan huhtikuun 9. päiväältä 1933. Puolustaan aktiivista ja taistelevaa kirjallisuutta, joka edistää yhteiskunnallista kehitystä, Haanpää väitti, että kirjallisuuden tehtävä ei ollut vain kuvata todellisuutta totuudenmukaisesti, vaan myös olla tulevaisuuden airuena. »Kirjallisuus on ollut edelläkävijäkin, porttien avaaja, varteenotettava kansatekijä uutta luotessa», hän kirjoitti. Varsinkin nyt kirjallisuudelta Haanpään mukaan vaadittiin määrätietoista tähtäämistä tulevaisuuteen, sitä hän piti uutena historian lakina. Hän turvautui vertauskuvalliseen kieleen: »Suuret tuulet tuulevat ja myrskylinnut liikkuvat. Ihmiskunta on pian kulkeva kokonaista aikakautta erottavan kuilon yli. Kirjallisuus omansa maailmana, oman pähkinänkuorensa sisässä, ei silloin kävele. Taistelun aikana ei tarjota istuimia joutilaille katsojille. Silloin täytyy kunkin tahtoa ja tehdä, päättää ja iskeä ja kulkea nopeasti ohi. Eikä ole kysymyksessä vain sekasortoinen ja päämäärätön yksilöiden taistelu. On kysymyksessä aikakausien murros... Uusi kirjallisuus on kyllä syntyvä ja sen kinte-

reillä uusi maailman- ja elämänkäsitys. Mutta kaiken varalta lainattakoon kuitenkin, varaukseksi ja lohdutukseksi, Shawin lause: 'On hyvä tietää, että me, jotka kasvatuksemme vuoksi olemme niin tavattoman sopimattomia sosialismiin, emme elä ikuisesti'.

On mielenkiintoista todeta, että se osa Haanpään pohdiskeluista, jota siteerasin edellä, ei juuri lainkaan ole herättänyt kriitikkojen huomiota. Paitsi Vesa Karosen uusinta Haanpää — teosta en tunne ainuttakaan tapausta, että näitä ajatuksia olisi aikaisemmin siteerattu. Mutta paljon mieluummin kriitikot ovat pyssähtyneet kirjailijan edellä mainitun päiväkirjamuistiinpanon loppulauseeseen (esimerkiksi Juhani Niemi siteeraa tuota kappaletta artikkelinsa loppuksi). Kappale kuuluu seuraavasti: »Mutta tällä ei tarkoiteta, että oikeaoppinen sosialismi olisi tulevaisuuden tendenssi — kirjallisuuden ainoa ojennusnuora. Se ojennusnuora on vapaus, ajattelemisen, puhumisen ja kirjoittamisen vapaus.»¹⁴

Tietenkään tämä hieman epämääräinen varaus ei todista, että Haanpään ajatukset olisivat olleet tiukan johdonmukaisia.

Mutta silti hänen ajattelunsa perusolemus, hänen tuotantonsa perussuunta ja -sisältö olivat kaikkea muutta kuin skeptistä, ironiaa tai loputtomia epäilyjä, kuten eräät kriitikot uskovat. Ne olivat kiihkeää pyrkimystä edistää omilla ponnistuksillaan uuden kirjallisuuden ja uuden yhteiskunnan syntyä. Haanpää vahvisti sen vakuuttavasti omalla aktiivisella kirjailijan- ja yhteiskunnallisella asenteellaan. Kun vasemmistolainen kulttuuri- ja kirjallinen yhtymä Kiila vuonna 1936 syntyi, Haanpäästä tuli heti sen jäsen. Hän avusti sen ajan radikaalempia aikakauslehtiä — marxilaista **Kirjallisuuslehteä** ja demokraattisia **Tulenkantajia**. Hän oli kiinnostunut Neuvostoliitosta ja sosialismin rakennussuunnitelmista. Ja toisen maailmansodan jälkeen Haanpää matkusti Neuvostoliiton kautta Kiinan kansantasavaltaan ja julkaisi vuonna 1954 matkastaan varsin hyvänsuovan kirjan osoittaen aivan erityistä kiinnostusta Kiinan maaseutua ja talonpoikia sekä heidän elämässään tapahtuneita muutoksia kohtaan.

Haanpään kannalta katsoen uusi kirjallisuus edellytti aktiivista sankaria, joka tietoisesti taistelee yhteiskunnan uudistamisen puolesta. Kiintoisa on tässä suhteessa seuraava episodi romaanista **Isännät ja isäntien varjot**. Muuan tukkijätkä kertoo, miten valkokaartilaiden Neuvosto-Karjalaan suorittaman intervention vuosina hän ja hänen sotilastoverinsa kieltäytyivät tottelemasta upseereitaan ja aseilla uhkaamalla pakottivat kokonaisia joukko-osastoja kääntymään takaisin. »Sinähän olet sitten historiantekijä, kertakaikkiaan», sanoo Esa Herneinen hänelle (IV, 130). Kenties Esalle, entiselle maanviljelijälle, joka vielä äsken oli ollut huolissaan vain omasta kohtalostaan, nuo hänen omat sanansa tuntuvat vielä liian epätavallisilta. Mahdollisesti häntä suorastaan hieman nolottaa niiden ylevä juhlallisuus, minkä vuoksi hän kiiruhtaa pikimmiten siirtymään tavanomaiseimpaan puheenparteen. Mutta suuret sanat on joka tapauksessa lausuttu ja niistä kuulua sellaisen miehen iloinen ihmetys, jonka päähän on ensi kerran pälkähtänyt ajatus, että tavallinen työläinenkin voi tehdä historiaa.

Mainittu sotilaskapinan episodi tarjosi Haanpäälle aiheen erilliseen novelliinkin, nimittäin tarinaan **Puunkaatajan päiviä** (1934), joka ilmestyi ensi kerran vasta kirjailijan kuoleman jälkeen. Erityisen merkittävä on novellin loppu, jossa kertoja (niin ikään metsätyöläinen) kuuluaan tarinan sotilaskapinasta ilmaisee ilonsa, jota hän niin kipeästi tarvitsee, jottei hänen uskonsa kansanjoukkojen voimaan, hänen itsensä kaltaisten ihmisten voimaan heikkenisi. Vasta hiljan he olivat kaataneet metsää ja kuorineet runkoja — mitäpä sankarillista heissä olisi voinut olla? »Mutta olimme kuitenkin valtava vipu, joka hetken tullen liikutteli koko maailmaa, muodosteli sen kasvoja kuten savea. Ei missään ollut niin hyvä elää kuin tässä maailmassa, viipyä ja katsastaa, mitä huomenna tapahtuisi.» (IV, 26—27).

Haanpäättä askarrutti jatkuvasti kysymys kansanjoukkojen päättäväisestä puuttumisesta tapahtumien kulkuun, jotka saivat 1930-luvun Suomessa aivan liian

synkän ja uhkaavan luonteen. Se ilmenee hänen monista kertomuksistaan ja varsinkin sikermästä **Ilmeitä isänmaan kasvoilla**. Niissä ilmenee äärimmäisen selvästi kirjailijan poliittinen radikalismi, hänen vihansa fasistimielisiä äärioikeistolaisia kohtaan, hänen huolestumisensa suomalaisen työväenliikkeen kohtalosta, joka oli tuolloin vailla hyökkäävää taisteluhenkä. Uskonsa kansanjoukkojen tulevaan heräämiseen Haanpää yritti puhaltaa moniin kertomuksiinsa, niin surullisia kuin elämän realiteetit niinä vaikeina vuosina olivatkin. Kertomuksessa **Muuan jalkamatka** (1935) hän kuvaa työtömien kaivostyöläisten traagista vaelusta rannattomalla lakeudella, jonka talouslama on autioittanut. »Muistan erityisesti siksi, että tuosta mustasta yöstä, autiosta kolkosta maasta alkoi minulle hämmöttää eräs valo, eräs uusi maailmankatsomus. Tuossa autioksi saatetussa maassa, tyhjissä rakennuksissa oli jotakin suunnatonta, sadunomaista. Mutta eivätkö kaikki sadut mahtavista, sortavista noidista, jotka istuvat vuoreissa, ole loppujen lopuksi päättäneet heidän häviöön-sä...» (IV, 37—38).

Haaveillessaan uudistuneesta ja oikeudenmukaisesta maailmasta Haanpää ajatteli yhä useammin Neuvosto-Venäjää. Hän puhui kunnioittavasti sen suuresta historiallisesta aloitteesta ja syytti suomalaisia taantumuksellisia sen parhaamisesta. Haanpään päiväkirjamaustiinpanossa vuodelta 1931 mainitaan, että hän tunsi Neuvostoliiton ensimmäisen viisivuotissuunnitelman. Myöhemmin kirjeessään Jarno Pennaselle hän ilmoitti olevansa valmis käymään Neuvostoliitossa, vaikka se matka ei kuitenkaan toteutunut. Haanpään arkistossa on kertomus **Kohtaukset** (1933), joka on kirjoitettu Neuvostoliiton-matkan tehneen paatuneen porvarillisen seikkailijan kyynisten tunnustusten muotoon. Hän oli pannut siellä merkille joitakin uusia aatteita ja miljoonien ihmisten tavattoman farmon, mutta hänelle itselleen se kaikki oli kuolettavan yksitoikkoista ja ikävää: työtä, ruokaa, unta, sitten jälleen ruokaa ja työtä. Tämä vanhan maailman edustaja haluaisi, että elämä aina olisi arvoitus, suuret arpajai-

set, joissa pelaajat eivät koskaan ennalta tiedä, kuka heistä voittaa ja kuka heitetään pois pelistä. »Punainen maailma» ei ollut häntä varten ja tämä liikemies, jolla oli mielikuvitusta, palasi Suomeen jahtaamaan köyhtyneiden talonpoikien maatiloja.

Jos ajattelee tarkemmin, miksi Haanpää näköjään jo omaksuttuaan niin selkeän kuvan todellisuudesta antautui jälleen ihmisjärjen voimattomuutta harmittelemaan **Korpisodassaan** (1940), niin on tunnus-tettava, että noiden käsitysten eräiden heikkouksien ohella, joiden vuoksi ne eivät kestäneet porvarillisen propagandan painetta, oma osuutensa asiaan oli myös psykologisella puolella: niin innokkaasti kuin kirjailija olikin toivonut sodanvastusten mielialojen voimistuvan Suomessa ja niin kuin hän oli sen jo osoittanut monissa teoksissaan, katastrofi puhkesi sittenkin. Protestoiva ajattelu väistyi ihmisiin kohdistuvan passiivisen myötäkärsimyksen tieltä. Tämä on jossakin määrin ominaista niillekin Haanpään kertomuksille, jotka julkastiin toisen maailmansodan aikana, vaikka niissä ilmeni jo voimakkaana sotilaiden inho sotaisaa ammattiaan kohtaan. Kun Haanpää Korpisodassa kuvaili vielä rintamakahakoita ja taisteluja, niin myöhemmissä kertomuksissa häntä ei enää kiinnostakaan sodan taistelupuoli, vaan miesten sisäinen elämä, heidän mietteensä ja puheensa rintamakorsuissa, heidän pienet ja suuret harminsä, joita aiheutti heidän kannaltaan tarkoitukseton sota.

Jo sodan alussa Haanpää kirjoitti kertomussikermän, johon kuului kertomus **Sotamies kyntää**. Tämä teema alkoi sitten yhä selvemmin näkyä Haanpään seuraavassa tuotannossa. Jossain rintamavyöhykkeellä, poltetulla ja hylättyllä lohkotilalla sotamies kyntää peltoa ja se on hänelle luonnollisinta puuhaa. Ympärillä pauhaa vielä sota, auran eteen valjastetut hevoset säpsähtelevät yli lentävien koneiden jylinästä, maa on täynnä pomminkuoppia. Ja kuitenkin aura, tuo työn ja luomisen vertauskuva, jättää maahan pysyvemmän jäljen kuin pommii.

Sama idea esiintyy romaanissa **Yhdeksän miehen saappaat** (1945). Sodanjäl-

keisessä suomalaisessa proosassa tämä romaani pani alulle avoimen satiirisen, parodisen sodankuvauksen. Kaikki soitaan liittyvä esitetään romaanissa koomisen matalassa valossa, mitä edistää myös nokkela tarina parista armeijan saappaita, joissa vuoron perään yhdeksän sofamiestä falsii. Ja näille miehille juuri tapahtuu yllättäviä, useimmiten koomisia seikkailuja. Pantakoon merkille, että romaanin lopussa loppuun kuluneet ja tienposkeen hylätyt saappaat korjaa muuan talonpoika. Hän vetää ne jalkaansa ja lähtee peltotöihin, ja juuri siellä, kuten hän naapurilleen selittää, ne »ovat ensikertaa oikein tosihommista, leipätöissä...» (VI, 394).

Lahjakkuutensa laadulta Haanpää oli pääasiassa kertoja, tarinaniskijä, ja se tuntuu sekä hänen kertomuksissaan että romaaneissaan. Vaikka hän välistä turvautuikin juoniefekteihin, niin enimmäkseen hän kuitenkin pyrki kuvaamaan henkilöidensä omaleimaista ajattelua, heidän ensi silmäyksellä yksinkertaista, mutta todellisuudessa erittäin dynaamista ja aina hyvin konkreettista ajattelutapaansa. Myös kertojan tyylin Haanpää sopeuttaa henkilönsä psykologiaan ja kyllästää sen tälle ominaisin sävyin ja rytmein. Asettaessaan henkilöidensä maailmankuvan vastakkain todellisen elämäntilanteen kanssa Haanpää ei halveksinut heidän sisäistä logiikkaansa eikä kiiruhtanut esittämään pelkästään heidän mietteidensä tuloksia, vaan antoi heille oikeuden ajatella itse, epäillä ja uskoa, tuntea pettyystä ja toivoa. Ja mitä väliä sillä oli, jos he olivat hirvittävän kovapäisiä, kun he kuitenkin olivat vasta ensikertalaisina yrittämässä tiedostaa, mitä heissä itsessään ja heidän ympärillään tapahtui. Milloin he ovat täynnä ironiaa ja jonkinmoista epätoivoisen uhmakasta halveksuntaa koko maailmaa kohtaan. Milloin heidän kasvoilleen ilmestyy alakuloinen virnistys. Ja sitten heidät valtaa levottomuus ja viha, he alkavat ymmärtää asemansa kauheuden, ja siis ainakin joissakin heistä ajattelun lahjat etenevät askelen verran. Haanpää huomaa tarkoin, miten ihmisessä herää jotakin uutta, vaikkei se olekaan vielä aivan tiedos-

tettua, mutta vähitellen se muuttua hänen tunteidensa rakennetta. Ja jos yrittää hyvin lyhyesti vastata kysymykseen, mistä Haanpää kirjoitti, voi sanoa: oppimisen ilosta. Vaikeissa elämäntilanteissa hänen kirjojensa henkilöt saavat yhteiskunnallista kokemusta, oppivat ihmillistä solidaarisuutta ja valmiutta yhdessä taistella kaikkien ihmisten onnen puolesta maailmassa. Ja tämä tuottaa heille iloa, sillä näkymät laajenevat heidän edessään, maailma rikastuu ja he ymmärtävät todellisen luontonsa järkevinä olentoina.

Tätä tietämisen ja oppimisen iloa Pentti Haanpää arvosti eniten, tämä vaativainen ja ajatteleva taiteilija, joka eräässä kirjassaan sanoi, että vaikka ajatteleminen on hidasta hommaa, niin siinä piilee arvaamattomia voimia.

1. Pentti Haanpään teosten lainaukset on otettu laitoksesta Teokset I—VIII. Keuruu 1976.
2. Tiedot saatu Eino Kauppisen kirjasta Pentti Haanpää I. Keuruu 1966.
3. Pentti Haanpää, Muistiinmerkintöjä vuosilta 1925—1939. Keuruu 1976, s. 10.
4. Pentti Haanpää, Jälkeenjääneet teokset I—III. Keuruu 1956.
5. Alex Matsson, Sosiaalista realismia. Aamulehti 28. 3. 1957.
6. Juhani Niemi, Oliko Pentti Haanpää sosialisti? Helsingin Sanomat 19. 2. 1978.
7. Vesa Karonen, Pentti Haanpään valot ja varjot. Helsingin Sanomat 18.7.1976.
8. A. Moilanen, Milloin saa arvonsa. Pohjolan Sanomat 14. 11. 1971.
9. Aarne Kinnunen, Haanpään pitkät varjot. Pentti Haanpään kertomataiteesta. Keuruu 1982.
10. Suomen kirjallisuus V. Keuruu 1965, s. 385—408.
11. Raoul Palmgren, Kapinalliset kynät II. Juva 1984, s. 75.
12. Raoul Palmgren, Kapinalliset kynät II. s. 68, 360.
13. Pentti Haanpää, Muistiinmerkintöjä vuosilta 1925—1939, s. 231.
14. Pentti Haanpää, Muistiinmerkintöjä vuosilta 1925—1939, s. 234—235.